

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Journal of Turkish Language and Literature

Araştırma Makalesi | Research Article

🔓 Açık Erişim | Open Access

Propagandacı, İstihbaratçı, İşbirlikçi: Halide Edib'in Millî Mücadele Anlatılarında Çevirmen Temsilleri

Propagandist, Intelligence Officer, Collaborator: Representations of Interpreters in Halide Edib's Narratives of the Turkish War of Independence

Mustafa Göleç¹

¹ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz Tarih boyunca mütercimler ve tercümanlar savaşın mühim öznelerinden olmuştur. Modern savaşta istihbarat ve propaganda faaliyetlerindeki muazzam artış savaşın öznesi olarak mütercimler ve tercümanların rolünü artırmıştır. Buna karşılık harp edebiyatında mütercimler ve tercümanlar, önemiyetleri oranında temsil edilmemiştir. Bu çalışma edebî anlatılardaki istisnai çevirmen temsillerinin tespiti ve yorumlanmasının tarih yazımında ihmal edilmiş bir özne olarak çevirmenlerin belli dönemlerdeki tarihsel rol ve misyonlarının anlaşılmasında işlevsel olabileceği önermesine dayanmaktadır. Burada temsil kavramı ile kastedilen edebî metinde bireysel karakterin birtakım belirgin özellikleri aksettirilerek toplumsal ve tarihsel bir figüre dönüşmesidir. Millî Mücadele dönemini konu alan tarihsel ve edebî anlatılarda tercüman veya mütercim özne ve karakterler neredeyse yok gibidir. Halide Edib'in *Ateşten Gömlek* adlı romanı ve otobiyografik anlatıları *Mor Salkımlı Ev* ve *Türk'ün Ateşle İmtihanı* satır aralarında kaybolan çevirmen temsilleri dolayısıyla istisnai eserlerdir. Halide Edib'in çok erken yaşlardan itibaren başka diller ve edebiyatlara olan ilgisi ile edebî ve siyasi kariyerindeki mütercim ve tercüman kimliği bu istisnai eserleri verebilmesine imkân tanımıştır. Bu çalışmada zikredilen eserlerdeki çevirmen tiplerinin hangi belirgin özellikleri ile aksettirildiğine bakılmış ve çevirmen temsilleri üç başlık altında tasnif edilmiştir: Mütercim ve tercüman bu eserlerde olumlu ve olumsuz çağrışımlarıyla propagandacı, istihbaratçı ve işbirlikçi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada bu temsiller karşılaştırmalı ve eleştirel olarak değerlendirilmiştir.

Abstract Throughout history, translators and interpreters have played crucial roles in times of war. The increasing significance of intelligence and propaganda in modern warfare has further amplified their importance. Despite their vital contributions, translators and interpreters remain underrepresented in war literature. This study explores the representation of interpreters in literary narratives, arguing that their portrayal provides valuable insights into their historical mission—an often-overlooked subject in historiography. Within historical and literary narratives of the Turkish War of Independence, translator and interpreter figures are nearly absent. However, Halide Edib's novel *Ateşten Gömlek* and her autobiographical works *Mor Salkımlı Ev* and *Türk'ün Ateşle İmtihanı* stand out for their subtle yet significant representations of translators and interpreters. Halide Edib's deep engagement with multiple languages and literatures, along with her career as a translator and interpreter, strongly influenced these portrayals. In this study, the representations of translators and interpreters in the aforementioned works are classified into three categories: propagandists, intelligence officers, and collaborators—each carrying both positive and negative connotations. These portrayals are examined through a comparative and critical lens, shedding light on the complex roles of translators and interpreters in wartime narratives of the Turkish War of Independence.

Anahtar Kelimeler Edebiyat ve tarih yazımı · Halide Edib · Millî Mücadele · Mütercim · Tercüman

Keywords Literature and historiography · Halide Edib · Turkish War of Independence · Interpreter · Translator

Atıf | Citation: Göleç, Mustafa. "Propagandist, Intelligence Officer, Collaborator: Representations of Interpreters in Halide Edib's Narratives of the Turkish War of Independence". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature* 65, no. 1 (2025): 181-194. <https://doi.org/10.26650/TUDED-2025-1580504>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Göleç, M.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Mustafa Göleç mgolec@fsm.edu.tr

Extended Abstract

Throughout history, translators and interpreters have played crucial roles in times of war. The rise of intelligence and propaganda activities in modern warfare has further amplified their significance. Despite their vital contributions, translators and interpreters have often been underrepresented in war literature.

Historical novels can be regarded as primary sources, as they reflect the traces and influences of the period in which they were written, serving as contemporary narratives of the events of their time. Building on the idea that history forms the framework of literature and that literature inherently possesses a historical dimension, this study argues that identifying and interpreting representations of translators in literary narratives can contribute to a deeper understanding of their historical roles and missions—a subject often overlooked in traditional historiography.

In this context, representation refers to the transformation of an individual character into a social and historical figure by emphasizing certain defining characteristics within a literary text. In fiction, historical information is not presented directly or in its original form but is instead reflected, represented, and interwoven into the narrative. This study moves beyond a mere examination of historical context, focusing instead on the interplay between historical fact and literary fiction.

Translator and interpreter characters are notably absent from most historical and literary narratives of the Turkish War of Independence. However, Halide Edib's novel *Ateşten Gömlek* and her autobiographical works *Mor Salkımlı Ev* and *Türk'ün Ateşle İmtihanı* stand out due to the subtle yet significant representations of translators and interpreters that emerge between the lines. Edib's early engagement with foreign languages and literatures, combined with her identity as a translator and interpreter throughout her literary and political career, enabled her to craft these unique portrayals.

This study examines the unique characteristics of translator figures in the aforementioned works, categorizing these representations under three headings: translators and interpreters as propagandists, intelligence officers, and collaborators—each carrying both positive and negative connotations. These representations are analyzed comparatively and critically.

In Halide Edib's texts, translators and interpreters as propagandists emerge immediately after the Armistice of World War I, during the political phase of the Turkish War of Independence. These figures are depicted as defenders of justice and righteousness, yet their efforts are ultimately portrayed as futile. The characters, often well-educated, urban, upper-class women who volunteer for the cause, are not glorified. This is due to their critical stance toward the Unionists (former members of Committee of Union and Progress [*İttihat ve Terakki Cemiyeti*]), their hesitancy regarding the Turkish War of Independence, and their tendency to adopt a submissive, compromising attitude toward the invaders.

The portrayal of translators and interpreters as intelligence officers corresponds to the transition of the Turkish War of Independence from its political phase to its military phase. The depiction of these figures varies between Edib's novel and her autobiographical works. In her novel, *Ateşten Gömlek*, translation is portrayed as part of intelligence operations but receives less emphasis compared to direct military engagements. In contrast, Edib's autobiographical writings elevate her own experiences as a translator and interpreter, presenting them as heroic contributions. She emphasizes not only her role in translation but also her participation in strategic decision-making. The character Peyami, who translates Greek newspapers during the day and serves at the front line at night, proudly considers himself part of the "war machine." He prefers serving as a translator and interpreter at the front line over being stationed in Ankara. Halide Edib glorifies her intelligence work in her autobiography, underscoring her linguistic abilities and proactive role, whereas in her novel, she anonymizes Peyami's role by referring to him simply as "Our Greek translator was a Turk."

Another category of translator representation in Halide Edib's works includes translators and interpreters from minority communities who serve the occupying forces. Halide Edib portrays these figures with disdain, depicting them as collaborators and informants who display greater hostility toward the Muslim-Turkish population than even the invaders. She does not attempt to empathize with these characters or explore the complexities of their situations. In her autobiography, she presents the case of a Greek translator working for the Turkish side as a normal occurrence, given his status as an Ottoman citizen.

Literary texts also function as historical documents, reflecting the cultural and temporal contexts in which they were created. Although *Ateşten Gömlek* is a work of fiction, it can be a valuable historical source when analyzed critically alongside Edib's autobiographies and other historical records. The representations of translators and interpreters in this novel, despite their seemingly minor roles, help illuminate the historical significance of these often-overlooked figures. Examining such portrayals in literature and memoirs from different periods can provide deeper insights

into the era and its people. Examining such portrayals in literature and memoirs from different periods will further enhance our understanding of the era and its people.

Giriş

Tarafların, iradelerini yekdiğerine kabul ettirme çabası olarak savaş canlıların olduklarından fazlası olma arzusunun bir sonucudur. İnsanoğlu bu arzuyu saflaştırabilen ve aynı zamanda en kompleks biçimlerde hayata geçirebilen türdür. İnsanoğlu gücün ve güçlü olmanın sayısız biçimlerine vâkıf yahut aşınadır. İlkelden moderne savaş tarihinin evrimi insanın diğler türlerden farklılaşmasının hikâyesidir. Modern savaş her şeyden önce topyekûn bir savaştır.¹ Bir tür bilek güreşi değildir; insanın bilgi, beceri, imkân ve kaynaklarının savaşın sonucuna tesir kastiyla tümüyle seferber edilmesidir. Yalnızca askerlerin değil üretici ve yaratıcı güçlerin tümünün yani doktorların, mühendislerin, işçilerin ve çiftçilerin de savaşıdır. Modern topyekûn savaş bu manada herkesin savaşıdır ama savaşın tarihsel ve edebî anlatılarında herkes temsil edilmez. Bu anlatılarda satranç tahtasında olduğu gibi temsilin yapısı neredeyse sabit kalır: Ön sırada da konumlansalar piyonlar isimsizlikle tanımlanan figürlerdir.

Savaş çoğlu zaman birbirinin dilini konuşmayan iki veya daha çok taraf arasında gerçekleşen çok dilli bir eylemdir. Tanımı gereği öteki ile karşılaşmadır ve zaruri olarak ötekiyle iletişim, düşmanı tanıma ve anlama çabasını içerir. Tarih boyunca öteki ya da düşman çoğlu zaman, ulusçuluk çağında ise çok daha yoğun biçimde, bir başka dilde konuşandır. Dolayısıyla mütercimler ve tercümanlar;² öncesinde, sırasında ve sonrasında savaşın mühim öznelerinden olmuş olmalıdır. Öteki(ler)le iletişim (yani mütercimler ve tercümanlar) olmadan savaşlar başlayamaz, süremez ve sona eremez. Savaş bir yandan lisan bilen insanlara umulmadık misyonlar tanımlarken³ öte yandan da umulmadık ölçekte yabancı lisanlar öğrenme fırsatları yaratır.⁴

Modern savaşta istihbarat ve propaganda faaliyetlerindeki muazzam artış savaşın öznesi olarak mütercimler ve tercümanların rolünü daha da önemli kılmıştır. Buna karşılık savaş yazınında mütercimler ve tercümanların ehemmiyeti oranında ve gereğince temsil edilebildiğini söylemek mümkün değildir.⁵ Savaş konulu romanlar general, subay, asker, milis karakterlerle doludur. Siyasetçi, gazeteci ve eşraftan karakterlerle de sıkça karşılaşırız. Savaşın doğası gereği geri hizmetlerde çalışan kişiler; cepheye silah taşıyan kadınlar, yaralıları tedavi eden tabipler yahut hastabakıcılar da bu metinlerde görülür. Misyonunun ehemmiyeti ne olursa olsun mütercim ve tercüman karakter ise neredeyse yok gibidir. Batı dillerinde yazılmış Birinci Dünya Savaşı'na dair otobiyografik ve kurmaca metinlerdeki az sayıda mütercim ve tercüman karakter de kendileri bilgi ve deneyimleri sayesinde bu göreve hususen seçilmiş olmalarına rağmen, ateş hattındaki gibi gerçek birer savaşçı, siperlerdeki gibi ellerinde silah başlarında miğfer birer "muharip kahraman" olamadıklarından ötürü "sivil" vazifelerinden âdeta utanırlar.⁶ Eylem ve faaliyetlerini savaş meydanlarında hayatlarını yitiren kahraman milyonların eylemleri gibi kayda değer bulmayan bu karakterler, tabii olarak kendilerine dönemin edebî anlatılarında istisnalar dışında pek fazla yer bulamazlar.

¹Topyekûn savaş, seferberlik oranının nüfusun tamamına yakın olması, erkek nüfusun tamamının potansiyel asker olarak görülmesi, kadınların geri hizmetlerde istihdam edilmesi, bütün beşerî kaynakların savaşın gereksinimlerini karşılamaya hasredilmesi durumudur. Bkz. Mehmet Tanju Akad, *Modern Savaşın Temel Kavramları* (Kitap Yayınevi, 2011), 204.

²Bu yazıda mütercim ve tercüman kelimeleri yazılı ve sözlü çeviri arasındaki ayrıma işaret etmek üzere kullanılmış, her ikisi birden kastedildiğinde çevirmen sözcüğü tercih edilmiştir.

³Birinci Dünya Savaşı senelerinde esir kamplarında uzun süren esaret hayatı yüz binlerce asker için başka kültürleri tanıma ve özellikle subaylar için dil öğrenme yahut bildikleri yabancı dilleri ilerletme fırsatı olmuştu. Bunlardan bazıları harp bittikten sonra memleketlerine döndüklerinde tercümanlık yaptılar. Bkz. İbrahim Sorguç, *Bu Defa Niçin Harp Edeceğimi Biliyorum / Filistin Cephesi ve İstiklal Savaşı Anıları* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 22.

⁴Başka ülkelerde savaşırken yaralanan ve oralardaki hastanelerde uzun süre tedavi gören askerler yalnızca yabancı dil öğrenmiyor, yeri geldiğinde kendi dillerini öğretiyorlardı. Örneğin Avusturya tebaasından bir Leh olan Tadeusz Kowalski Türk dili çalışmaları için Krakovi ve Viyana'daki hastanelerde tedavi gören yaralı Osmanlı askerlerinin bölgedeki mevcudiyetinden yararlanmıştı. Bkz. Piotr Nykiel ve Beata Nykiel, "Türkler Galiciya'da", Çev. O. F. Baş, erişim 15 Ağustos, 2024, https://www.navyingallipoli.com/pdfs/galicja_tr.pdf

⁵Ellinin üzerinde ülkeden iki yüz binden fazla savaşçının katıldığı İspanya İç Savaşı'nda sadece Hitler tarafından gönderilen birliklerde yaklaşık 650 tercüman bulunduğu hâlde, bu savaş hakkındaki 50 binden fazla çalışmada tercümanlardan nadiren söz edilmiştir. Bkz. Lucia Ruiz Rosendo, "Languages, Interpreters and Armed Conflict: The Spanish Civil War", *The European Legacy Toward New Paradigms* 29, no. 2 (2024): 208-209. Savaş, tercüme ve tercüman ilişkisi üzerine az sayıdaki çalışmalar da özellikle II. Dünya Savaşı ve sonrası yakın dönem savaşları üzerine odaklanmıştır. Bkz. Kayoko Takeda, *Interpreters and War Crimes* (Routledge, 2021), 9-11.

⁶Peter James Cowley, "Declining the Interpreter's Role in World War I", *Linguistica Antverpiensia New Series-Themes in Translation Studies*, no. 15 (2016): 72-88.

Bu yazıda, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yılları üzerine Türkçe yazında çevirmen karakterler içermesi dolayısıyla istisnai kabul edilebilecek olan Halide Edib'in eserlerindeki tercüman/mütercim temsilleri üzerinde durulacaktır. Yazarın Millî Mücadele henüz devam ederken, neredeyse eş zamanlı olarak kaleme alıp tefrika ettirdiği romanı *Ateşten Gömlek* ve otobiyografik *Mor Salkımlı Ev* ile Millî Mücadele anılarını aktardığı *Türk'ün Ateşle İmtihanı* adlı eserleri bu karakter ve temsiller bağlamında karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Bu karakter ve temsiller, mütercimler ve tercümanların yalnızca farklı dil, kültür, ideoloji ya da askerî/politik kurumlar arasında pasif araçlar olmadıklarını ve pek ortalarda görünmeseler de özgün eylem ve pratikleriyle tarihsel özneler olarak önemlerini ortaya koyacaktır.

1. Otobiyografiden Kurmacaya: Halide Edib'in Edebî Belleğinde Tercüme ve Mütercim

Halide Edib velut bir müellif olmakla beraber onun edebî kariyerinin önemli bir parçası lisan öğrenme ve tercüme faaliyeti olmuştur. Otobiyografisinde lisan öğrenmeye, başka lisanlardan metinler okumaya, başka dillerde yazmaya ve bu dillerden Türkçeye çeviriler yapmaya verdiği ehemmiyet apaçık görünmektedir. Saray çevresinden Müslüman bir ailenin küçük kız çocuğu olarak gittiği Rum kreşinde ve sokakta Rumca, sonrasında devam ettiği Amerikan kolejinde iyi derecede İngilizce öğrenmiş, ailenin hususi ilişkileri sayesinde yetkin şahsiyetlerden Fransızca ve Arapça tahsil etmiştir. Yaşam öyküsü bir yazar ve çevirmen olarak ifa edeceği tarihsel rollere âdeta onu hazırlamış gibidir.

Halide Edib, hatıratında çocukluğundan ve ailesinden söz ederken büyükbabasından daha baskın bir karakter olarak resmettiği haminnesinin olumlu bir vasfı olarak Fransızcadan çevrilmiş kitaplar okumasını kaydeder.⁷ Aile çevresini anlatırken yabancı dil bilen ve yabancı dilden tercüme yapan tanıdıklarını bu hususiyetleri dolayısıyla över.⁸ Kendisini de “daha fazla garb usulü talime ve yabancı lisana ehemmiyet verilen bir sınıfın muharrirleri”nden addeder.⁹ Eğitim hayatını anlatırken kolejde tesirleri altında kaldığı yabancı hocaları ile bunlardan aldığı dil ve tercüme dersleri üzerinde ayrıntılı olarak durur. Kendi romancılığının temellerini de bu hocalarla okuduğu İngiliz edebiyatı metinlerinin attığını söyler. Evlerindeki İngiliz hocanın nezaretinde *Mother* isimli romandan yaptığı tercüme, Mahmud Esad Efendi'nin Türkçesi üzerindeki tashih ve tasarruflarıyla, on üç gibi erken bir yaşta Halide Edib'in yayımladığı ilk çeviri eser olur.¹⁰ Halide Edib özel hayatında da sıra dışı bir tercüme faaliyeti sürdürür. Eşi ünlü matematikçi Salih Zeki Bey'e, yazmakta olduğu *Kamus-ı Riyaziyat* için büyük matematikçi ve düşünürlerin hayatını anlatan muhtelif eserlerden çeviriler yapar. Babası ve eşine akşamları Conan Doyle öykülerini tercüme ederek okur.¹¹ Yine yayımlamak niyeti olmaksızın, muhtemelen eşi Salih Zeki Bey'in ilgisi dolayısıyla *Hamlet*'i çevirir.¹²

Halide Edib'in Millî Mücadele devri hatıralarını içeren *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'nda bu dönemdeki tercüme faaliyetleriyle ilgili *Ateşten Gömlek*'te anlatılanlarla da örtüşen ayrıntılı bilgiler yer alır. Mütercim olarak Halide Edib Millî Mücadele'nin merkezinde, karargâhta ve hareketin önderleriyle daimi temas hâlinindedir. Ona göre bu faaliyet Millî Mücadele'nin başarısı için hayati önemdedir. Öte yandan aynı Halide Edib bu

⁷Yazarın haminnesi hakkındaki şu cümleleri dikkat çekicidir: “Gündüzleri, uzun sedirin bir köşesinde kırmızı minderde Haminne oturur, öbür köşesinde Büyükbaba. İkinin de elinde daima birer kitap bulunur. Haminne yüksek sesle Fransızcadan tercüme edilmiş kitaplar okur. Büyükbaba'nın elinde mutlaka dinî bir kitap vardır... Herhâlde (Haminne) kültür itibarıyla sadece kendi çağdaşları hanımların değil, kocasının da çok fevkindedir.” Bkz. Halide Edib Adivar, *Mor Salkımlı Ev* (Can Yayınları, 2011), 36.

⁸Bir örnek: “Babamın dostları arasında en çok Sırrı Bey'i severdim. Hâlâ da hatirasına muhabbetle bağlıyım... Sırrı Bey, aynı zamanda çok tatlı ve kültürlü bir insandı. Shakespeare'i tercüme eder, parçalar okur, manasını anlamam o yaşta mümkün olmamakla beraber, dinlemekten haz duyardım. *Venedik Taciri*, *Sehv-i Mudhik* onun ilk neşredilmiş tercümelerindedir.” Bir diğer örnek: “Nuri Bey, hayatıma çok derin ve devamlı bir tesir yapmıştır... Umumiyetle şair diye tanınan bu mübarek insan, iktisadî ve siyasî eserler de tercüme etmişti...” Bkz. Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 82-83; 138-139.

⁹Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 103.

¹⁰Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 142-143.

¹¹Bu hususi tercüme hizmeti hakkında Halide Edib şöyle yazar: “Bu benim için faydalı oldu. Çünkü herhangi İngilizce eseri ele alıp, tabii bir surette Türkçe olarak okumak yolunda beni bu akşamlar yetiştirdi.” Bkz. Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 161.

¹²Halide Edib anılarında, tercümesine başladığı *Hamlet*'i bastırmaya niyeti olmadığı için kendi zevkine göre yazdığını ve tercümesinin eseri Fransızcadan okumuş olan ve sanatsal kudretinden çok fikri yönü ile ilgilenen eşi Salih Zeki Bey'de “büyük bir şevk uyandırdığını” yazar. Bkz. Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, s. 165-166.

dönemde Rus komünistlerinin Ankara'daki propaganda faaliyetlerini anlatırken bunların tercümanlarıyla beraber gelmelerini, dil bilmemelerini kınar.¹³ Konuştuğu lisan bilmez komünist liderlerden isimleriyle söz eder, oysa tercümanlarının adını bilmez.

Öyle anlaşılıyor ki Halide Edib'in otobiyografik belleğinde lisan bilgisi ve çeviri faaliyeti kimliğinin inşa edici unsurlarındandır. Gerek edebî kariyeri gerek siyasi hayatında ve bilhassa Millî Mücadele senelerinde oynadığı mühim tarihsel rolü bu vafına borçlu olduğunun farkındadır. Bu bilinç hiç şüphesiz kurmaca eserlerine de yansımıştır. Otobiyografik ve kurmaca eserlerinin Türkçe ve İngilizce baskıları arasındaki benzerlik ve farklılıklar¹⁴ onun müellif ve mütercim kimliğinin karışımının bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Halide Edib işgallere karşı düzenlenen protesto mitinglerinde kürsüde bir hatip, Millî Mücadele yanlısı bir edip/muharrir hatta cephe hattındaki hizmetleri nedeniyle "Halide Onbaşı" kimliğiyle hafızalarda yer etmiştir. Halide Edib'in Millî Mücadele yıllarında mütercim ve tercüman olarak verdiği mühim hizmetler ise bunlar kadar bilinmemektedir. Halide Edib yabancı heyetlerle diplomatik görüşmelerde tercüman olarak bulunmuş, özellikle dış basından yaptığı çevirilerle Millî Mücadele'nin yönetici kadrolarını uluslararası kamuoyunun eğilimleri hakkında bilgilendirmiş ve yönlendirmiştir.¹⁵

Halide Edib'in tercüme faaliyeti Amerikan Kız Koleji'ndeki öğrenciliği yani ilk gençlik yıllarından başlayarak edebî kariyeri boyunca devam etmiştir. Yarım asırdan uzun entelektüel kariyeri boyunca İngilizceden Türkçeye, Türkçeden İngilizceye ve Fransızcadan İngilizceye çok sayıda edebî çeviriler yapmıştır. Ne var ki en çok bilinen tercümelerinin kendi telifleri olması onun mütercim kimliğinin edip kimliğinin gölgesinde kalmasına sebep olmuştur. Nitekim Halide Edib hakkında yazılmış biyografi ve monografiler onun mütercim kimliği üzerinde dursalar bile bunlar Halide Edib'in başta kendi eserlerinin çevirileri olmak üzere edebî çevirilerine odaklanırlar. Yazarın Millî Mücadele dönemindeki çeviri faaliyeti ise, bu çeviriler siyasi ve askerî nitelikte olup edebî kariyerinin bir parçası olmadığından, bir veya birkaç cümle ile geçiştirilir.¹⁶ Bu metinler Halide Edib'in otobiyografik anlatılarına baksalar da kurmaca metinlerinde onun çevirmen kimliğinin iz ve temsillerini aramazlar.

Oysa Halide Edib'in kurgu ve olgu arasındaki sınırların oldukça belirsiz ve geçişken olduğu romanı *Ateşten Gömlek*, Millî Mücadele'nin eş zamanlı bir anlatısı olarak pek çok başka otobiyografik izlerle birlikte çarpıcı çevirmen temsilleri içerir. *Ateşten Gömlek*, Halide Edib'in Sakarya Savaşı sonrasında izinle Ankara'ya döndüğü günlerde, iki ay içinde yazılmıştır. Anlatının merkezindeki karakter Ayşe, tıpkı müellif gibi, Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'daki işgalleri protesto maksadıyla düzenlenen mitinglerde söz alan, yabancı muhabir ve diplomatik temsilcilere Türk tezlerini anlatacak kadar lisan bilen biridir. Yazarın ifadesiyle bu "Sakarya silah arkadaşları"nın romanı olsa da romanın anlatıcısı Ankara Cebeci Hastanesi'nde yatan ağır yaralı bir hariciye memurudur, yani bir asker değildir. Anlatıcı başkahraman da tıpkı müellif gibi lisan bilen, tıpkı müellif gibi Rumca anlayan bir karakterdir. Buradan hareketle, Halide Edib'in Millî Mücadele anlatılarında tercüman ve mütercim temsillerini anlamak niyetiyle, onun kurmaca ve otobiyografik eserlerine karşılaştırmalı olarak bakıldığında, mevzubahis temsiller üç kategoride tasnif edilebilir: Mütareke devrindeki

¹³Halide Edib'in şu satırları, Rus temsilcilerinin yabancı dil bilmemelerine ilişkin hissiyatını yansıtmaktadır: "İlk gelen komünistler gibi, o da sade ve temiz bir adamdı. Fakat aptaldı. Bunların hepsi bana tercümanlarıyla gelirdi. Çünkü, hiçbiri adamakıllı bir başka dil bilmezdi." Bkz. Halide Edib Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı* (Can Yayınları, 2011), 170.

¹⁴Halide Edib'in Türkçe ve İngilizce olarak yayımladığı metinlerinde bire bir çeviri yöntemini benimsemediği; bunun yerine farklı anlatım stratejileri ve içerik tercihleri kullandığı literatürde çeşitli çalışmalarda vurgulanmıştır. Bir örnek için bkz. Füsün Bilir Ataseven – Aslı Araboğlu, "İki Ayrı Dilde İki Aynı / Aynı Otobiyografik Yapıt Üzerine Etnometodoloji-Çeviribilim Odaklı Bir İnceleme", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 3 (2015): 78-89.

¹⁵Örnekleri için bkz. 13. ve 25. dipnotlar.

¹⁶Örneğin Aslı Araboğlu'nun doktora tezindeki şu tek cümle: "Bunun yanı sıra Millî Mücadele günlerinde çeşitli yazılar, mektuplar ve gazete haberlerinin de çevirisini yapar." Bkz. Aslı Araboğlu, "İki Ayrı Dilde İki Aynı/Aynı Otobiyografik Yapıt Üzerine Etnometodoloji-Çeviribilim Odaklı Bir İnceleme: Yazar/Çevirmen Halide Edib" (Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2015), 53, Ulusal Tez Merkezi (397501). Nur Zeynep Kürük de Halide Edib'in bu dönemde *Times*, *Manchester Guardian* ve *Daily Herald* gazetelerinden makale ve haberler çevirdiğini bildirir. Nur Zeynep Kürük, "The Turkish Ordeal: Written in "Voluntary" Exile, Self-translated Under Ideological Embargo" (Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2017), 37, Ulusal Tez Merkezi (471839).

propaganda faaliyetleri, Millî Mücadele devrindeki istihbarat faaliyetleri ve her iki dönemde bilhassa azınlık mensuplarınca işgal kuvvetleri hizmetine sunulan tercümanlık faaliyetleri.

2. Mütareke Devrinde Tercüman: İngilizce Propaganda

Savaş zamanlarında propaganda faaliyetlerinin önemli bir kısmı dış dünyaya dönüktür. Mütercimler ve tercümanlar uluslararası kamuoyu için veya düşman ordular için hazırlanan propaganda metinlerinin çevrilmesinde, siyasi ve askerî liderlerin uluslararası kamuoyuna hitap eden konuşmalarının hazırlanmasında, yabancı diplomatik ve askerî misyonlar ve dış basından temsilci yahut muhabirlere karşı kendi hak ve tezlerinin savunulmasında rol üstlenirler. Bu manada savaş zamanlarında propaganda makinesinin işleyişinde hayati bir role sahiptirler.

Ateşten Gömlek her ne kadar Millî Mücadele'nin eş-zamanlı bir romanı ise de eser Mütareke ile başlar ve romanın önemli bir kısmı Mütareke dönemine, Millî Mücadele'nin fiilen başlamadığı bir zaman dilimine tekabül eder. Dolayısıyla romanın tarihsel gündemi Mütareke ve Millî Mücadele başlıkları altında iki dönemde incelenebilir. Bunların ilkinin Millî Mücadele'nin toplumsal ve siyasi aşaması, ikincisini askerî aşaması olarak kabul edebiliriz. Bu iki dönemde romandaki çevirmen temsillerinin farklı misyonlar ile yüklü oldukları görülmektedir.

Halide Edib, *Ateşten Gömlek*'in başında Mütareke'yi takip eden günlerdeki propaganda cereyanını anlatır. Asker-sivil, saray-halk, ittihatçı-italafçı ayırmaksızın bütün milletin propaganda faaliyetine atıldığını söyler. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti ve Türkler hakkında var olan olumsuz hava ve yargıların propaganda ile düzeltilebileceğine, haklarımızın ancak böyle korunabileceğine inanılmaktadır. Bunun için gazeteler, risaleler, makaleler neşredilecek ve bunlar Batı dillerine tercüme edilecektir. Türk tarafının tezleri İstanbul'a giren ecnebilere anlatılacaktır. Bu noktada mütercimler ve tercümanlar Millî Mücadelenin en önemli öznelerinden biridir. Romanın anlatıcısı Peyami de bir hariciye memuru olarak bu cereyanda mühim bir misyona sahiptir. "Bana iyi lisan bildiğim için bir nevi mümtaz insan diye bakıyorlar."¹⁷ diye yazar. Ne var ki geriye dönüp bakıldığında Halide Edib, Peyami'nin ağzından, bu çabayı çocukça ve gülünç bulduğunu gösterir. Türkler lehine olan Fransızca ve İngilizce neşriyatın o dönemde değil Avrupa'da, İstanbul'da bile yayılmadığını söyler.

Mütareke devrinin propaganda cereyanında Peyami gibi profesyoneller dışında iyi eğitilmiş siviller hatta kadınlar da rol üstlenirler. Halide Edib şöyle yazar: "Şişli hanım propagandasını 'Rodoslular' idare eder. Bunlar, lisan bilirler, alafangadırlar."¹⁸ Sefaretlere muhtıra göndermenin, ecnebilere temas etmenin şartı dil bilmektir. *Ateşten Gömlek* romanında bu propaganda faaliyetinin örneği olarak şöyle bir sahne vardır: İstanbul'da bulunan ve ülke hakkında malumat toplayan mühim bir İngiliz muhabir, şehrin seçkin hanımlarından Şişli kadınları tarafından ittihatçılığın bittiğine, herkesin İngiliz dostu olduğuna ikna edilmeye çalışılır. Hanımlar bir yandan da İngiliz muhabire İngiliz işgalinin olumsuz tesirlerinden söz ederler. İngiliz muhabir romanın işgal altındaki İzmir'den gelen kadın başkahramanı Ayşe'nin¹⁹ de bulunduğu bir salon toplantısına davet edilir. Misafir İngiliz'dir ama toplantının dili Fransızcadır. Muhabirin kibirli itham ve sorularına karşılık Peyami'nin annesi Salime Hanım mahcup ve yüzü kıpkırmızı olarak, "en nazik Fransızcası" ile, Ayşe ise "nihayetsiz bir itimad-ı nefis ve kudretle ve salim bir Fransızca ile" konuşur muhabirine.²⁰

Halide Edib'in Mütareke devri hatıraları da romanında anlatılanları teyit eder niteliktedir. Örneğin Eylül 1919'da İstanbul'a gelen Amerikan King-Crane komisyonu ile Amerikan elçiliğindeki görüşmelere Trakya tem-

¹⁷Halide Edib Adivar, *Ateşten Gömlek* (Can Yayınları, 2012), 36.

¹⁸Adivar, *Ateşten Gömlek*, 37.

¹⁹Anlatıcı Peyami on yıl önce İzmir'deki uzak akrabası Ayşe ile evlendirilmek istendiğinde "vilayetli" yani taşralı diye Avrupa'ya kaçtığı bu kadına, on yıl sonra duyduğu hayranlığı izah ederken onun yabancı dil bildiğini vurgular: "Fikrî terbiyesi nümeyişkâr olmayan selim ve basit hayat görgülerinden alınmış hakikatlerle, biraz okumuş ve lisan bilir bir kadın." Bkz. Adivar, *Ateşten Gömlek*, 68.

²⁰Adivar, *Ateşten Gömlek*, 60.

silcilerinin talebi üzerine tercüman olarak katılmıştır.²¹ Doğu Anadolu temsilcileri adına Süleyman Nazif'in Halide Edib'den tercümanlık yapması yönündeki talebi oldukça etkileycidir: "Bize bugün analık et. Bizim için de tercümanlık yap." Buna karşılık Halide Edib'in tercüman olarak kendi misyonunu tarifi de çarpıcıdır: "Ben orada sadece bir tercüman değil, biraz da avukat vaziyetindeydim."²² Bu ifade yazarın tercüman olarak misyonunu dilsel bir eylem, bir tür kültürel aracılık olarak görmediğini ortaya koymaktadır. Tercüman olarak neye inandığı ve sadakat duyduğu, neyi bildiği kadar önemlidir.

Görüldüğü üzere Halide Edib'in roman ve anılarında mütercim ve tercüman bir hak savunucusu ve bir propagandist olarak resmedilir. Ünlü şair, gazeteci, yazar, fikir adamı ve liderler değil ama örneğin hariciye memurlarının ve üst sınıftan iyi eğitilmiş kadınların üstlenebildiği bir roldür bu. Gayriresmî, protokol kurallarının neredeyse olmadığı ve gönüllülük esasıyla üstlenilen bir rol. Öte yandan Halide Edib, geriye dönük olarak, bu role karşı hem bu çabanın sonuçsuz kalması dolayısıyla hem de bir üst sınıf performansı olarak bu sınıfın galiplerle uzlaşmacı eğilimleri ve Millî Mücadele'nin ağır yükü altına girmekteki çekingenliği dolayısıyla eleştireldir.

3. Mücadele Devrinde Tercüman: Rumca İstihbarat

Savaş zamanlarında tercüme faaliyetinin öncelikle bir propaganda vasıtası olması tabiidir ancak propagandanın hedef kitlesi yalnızca ulusal ve uluslararası kamuoyu değil askerî birliklerdir. Devlet ve orduların bilgi gereksinimini karşılamak için sivil ve askerî bürokrasi içinde istihbarat amaçlı tercüme faaliyeti yürüten birimlerin olması kaçınılmazdır. Bu birimler ele geçirilen belgelerin tercüme edilmesinde, esirlerin sorgulanmasında, başka kaynaklardan istihbarat toplanmasında ve bu sayede düşmanın vaziyet ve planlarının öğrenilmesinde rol alırlar.

Halide Edib'in Millî Mücadele'de verdiği en mühim hizmetlerden biri tercüme faaliyetlerinin kurumsallaşmasını sağlamaktır. Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemal Paşa ile ilk görüşmesinde ona Yunus Nadi Bey ile kurmayı düşündükleri ajansın misyonunu anlatır: "Ne haricî dünya ne memleketin içi Millî Hareket'in manasını anlamamışlardı. Çünkü, bu hususta haber alamıyorlardı... Teklifimiz, bu ajans haberlerini telgrafhanesi olan her yerlere göndermek ve olmayan yerlerde de camilere ilân hâlinde yapıştırmaktı. Bundan başka da, dünya efkârını anlamak için İngilizce ve Fransızca gazetelerin en mühimlerini zamanında getirtmekti. Bu gazetelerin başında, *Manchester Guardian*, *Times* ve Lloyd George'un fikrini yayımlayan *Daily Chronicle* vardı."²³ Teklif mâkes bulmuş, Millî Mücadele'nin kalbi Ankara'ya geldiğinin beşinci günü Halide Edib'e karargâh bünyesinde "bir nevi büro" tahsis edilmiştir. Halide Edib bu yazıhanede İngilizce gazetelerden siyasi haber ve fıkralar tercüme etmiştir.²⁴

Karargâhta mütercim olarak Halide Edib Millî Mücadele'nin en önde gelen ismine ve onun yakınlarına istediği zaman ulaşabilme hatta onların fikir, kanaat ve eylemlerine yön verebilme imkânına sahiptir.²⁵ Bir yazar veya mütefekkir olarak öyle bir zamanda böyle bir konumda olması düşünülemez bile. Yaptığı teknik

²¹Halide Edib tercümanlık vazifesini üstlenme sürecini anılarında şu şekilde aktarır: "1919 yılı Eylül ayının sonlarında, King-Crane Komitesi İstanbul'a geldi. Bunlar, bir taraftan durumu Amerika adına incelemek, bir taraftan da, büyük bir nezaketle, bizim de şikâyetlerimizi dinlemek istediklerini söylediler. Bunlar, bizimkilerin şikâyetini de Paris'teki Barış Konferansı'na bildireceklerdi. Trakya temsilcileri Komisyon'a giderek şikâyetlerini bildirmemi ve benim bunları tercüme etmemi istediler. Bu, pek hoşuma gitmedi. Amerikan elçiliğinin merdivenlerini çıkarken dünyanın sonu gelmiş gibiydi. Gerçi, Anadolu'nun daha fazla kuvveti ve şansı var idiye de, düşman ırklar arasında bulunan Trakya'nın durumu çok kötüydü. Nihayet, Komisyon karşısına çıktık... Millî haklarımızı herhangi bir elçilikte müdafaa etmek bana çok ağır geldi. Ben üç arkadaşım adına tercümeğe başladım..." Bkz. Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, 65.

²²Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, 66.

²³Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, 139.

²⁴Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, 142.

²⁵Şu satırlar Halide Edib'in konumu ve etkisi hakkında fikir verir: "Nisanın sonlarında, İngiliz gazetelerinin birinde bir devlet adamının Big Stick Policy adlı beyanatını okuduğum zaman fena hâlde isyan ettim. Bir imparatorluk kurmuş bir millet sıfatıyla böyle bir beyanat on yıl önce hiçbir tesir yapmazdı. Mustafa Kemal Paşa büroma geldiği zaman, bu nutkun tercümesini önüne koydum. Mustafa Kemal Paşa hiçbir zaman bu kadar öfkelenmemişti. Âdeta sesi kısıldı..." Şu örnek de Millî Mücadele'nin iç savaş, bir başka ifade ile iç isyanlar dönemindedir: "Karargâh'ta da dıştan sakin görünmekle beraber, güç anlar yaşıyorduk. Ben, daima büromda tercüme ve makine ile meşguldüm. Bazan Mustafa Kemal Paşa gelir, bir kahve ısmarlar, azıcık otururdu. O günlerde, bütün enerjisiyle maksat uğruna çalışan dağınık kuvvetleri idare etmeye çalışıyordu. Aynı zamanda, ateşi vardı ve hastaydı." Bkz. Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, 151-152; 159.

bir çeviri faaliyetinden ibaret değildir. Çevireceği metinleri seçmekte, önem derecelerini belirlerken *belki* manipüle etmekte, yorumlamakta dolayısıyla çeşitli biçimlerde karar alma süreçlerine dâhil olmaktadır.

Edebî kurmacalarda bu tarz tercüme faaliyetlerinin odağa alındığı pek görülmez ama dikkatli bir okuma ile satır aralarında bu türden faaliyetlere işaret eden ifadelere rastlamak pekâlâ mümkündür. *Ateşten Gömlek* romanının hariciyecî kahramanı Peyami asker-subay tanıdıklarını Millî Mücadele'nin gerçek kahramanları olarak görür. Bir sivil olarak cephe gerisindeki kendi hizmetlerini o ölçüde önemsemez. Şöyle der: "Sahnedeki muzikada susmuş gibi ben daireden daireye sürünüyorum. Beni derhal Ankara'ya, Müdafaa-i Milliye'ye tayin ettiler. Masadan masaya, odadan odaya gidiş geliş. Kâğıt, kâğıt, kâğıt."²⁶ Bu cephe gerisi kırtasiye faaliyetini "küçümseyen" yalnızca Peyami değildir. Ayşe de "kolordu seyyarından" yani sahadan Peyami'ye yazdığı mektubunda benzer bir hissiyatı yansıtır satırlarına: "Sen Peyami, İzmir yolunda hâlâ sararmış kâğıtlara bakarak mı yürüyeceksin?"²⁷ Bu genel ruh hâlinin bir sonucu olarak Sakarya Muharebesi zamanında içindeki ateş Peyami'yi kavurmaktadır: "Ordu Sakarya'nın bu tarafında, ben hâlâ Müdafaa-i Milliye'de kâğıtlar arasındayım. Bütün varlığımla ileriye atılıyorum, mutlak cepheye gitmek istiyorum."²⁸ Peyami bu yakıcı arayış içinde iken, roman tekniği açısından da sorunlu bir şekilde, birden hariciyecî Peyami'nin Rumca bildiğini öğreniriz. Kitabın ilk üçte ikilik bölümünde Peyami'nin Rumca bildiğine dair bir ima ve işaret yoktur. Müdafaa-i Milliye'deki amiri Rumca bildiğini tasdik eden Peyami'ye Garp cephesi istihbaratının bir Rumca mütercimini istediğini bildirir ve ondan derhal cepheye gitmesini ister. Harp edebiyatının yaygın bir örüntüsü ateş hattının yüceltilmesi burada da karşımıza çıkar. Anlatıcıya göre cepheye bir tercüman, Ankara'da bir memurdan daha fedakâr ve kahramandır.

Halide Edib, *Ateşten Gömlek*'te bir kurmaca karakter olarak anlatıcı Peyami'nin Rumca'yı nerede ve nasıl öğrendiğini anlatmaz ama hatıratı *Mor Salkımlı Ev*'de kendi anılarının öznesi olarak henüz dört yaşında bir çocukken Kiria Eleni ve kız kardeşleri tarafından idare edilen ve Yıldız civarında oturan saraya mensup tanınmış Hıristiyanların çocuklarının gittiği bir çocuk yuvasına kaydedildiğini bildirir. Halide Edib bu yuvadaki tek Türk çocuğudur ve yuvada "ihtiyar kadını memnun edecek Rumca şiirler" ezberlediğini anlatır: "O günlerde küçük kız biri evde diğeri mektepte iki dil konuştuğunun farkında değildi."²⁹ Rumca konuşan komşular, Rumca konuştuğu arkadaşları... Yıllar sonra 1909'da Mısır seyahatini anlatırken Halide Edib İskenderiye'de en çok konuşulan yabancı dilin Rumca olduğunu ve "bereket versin ki" kendisinin de henüz çocukluğundan beri konuştuğu sokak Rumcasını unutmadığını kaydeder.³⁰ Aynı yılın sonundaki Yunanistan yolculuğu da Halide Edib'e Rumcanın güzellik ve faziletini hatırlatır.³¹ Yani Rumca bilgisi yazarın kurmaca ve otobiyografisinde örtüşen unsurlardan biridir.

Ateşten Gömlek'te anlatıcı Peyami'nin yeni görev yeri Sakarya Muharebesi'nin idare edildiği başkumandanlık karargâhının hemen karşısındadır. Burası askerî haber akışının kalbidir. Peyami de mütercimlik görevinin yanı sıra bu haber akışında vazife almaktadır:

Gündüzleri Rizospastis ve Katimerini'nin makaleleri üstünde çalıştıktan sonra geceleri bizim baş amir beni de yıldırım kuvvetiyle başımızı döndürerek dönen harp makinesi içinde çalıştırıyor, ben bazen Başkumandanlık'a, bazen yukarıda yanan çadırlara gidip geliyorum, harekâta emr-i yevmileri yazıyorum. Telefonla konuşuyorum, resmen nöbetçi olduğum geceler var...³²

²⁶ Adivar, *Ateşten Gömlek*, 162.

²⁷ Adivar, *Ateşten Gömlek*, 176.

²⁸ Adivar, *Ateşten Gömlek*, 178.

²⁹ Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 42-44.

³⁰ Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 195-196.

³¹ Şu satırlar Halide Edib'in Yunanca bilgisi ve sevgisine delildir: "Pire'de dahi tesadüf ettiğim tek tük Atinalının Rumcası –daha doğrusu– Elenikasının ahengi kulaklarıma bir ses ziyafeti oldu. Tevekkeli iki bin yıl evvel dünyaya örnek olan yüksek felsefe, fikir ve sanat mahsulelerini vermemişti." Bkz. Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 217.

³² Adivar, *Ateşten Gömlek*, 182-183.

Karargâhta, cephenin idari merkezinde Peyami neredeyse her işe koşturmaktadır ama onun başlıca görevi Yunan gazetelerinden tercümeler yapmaktır. Asıl arzusu ise cepheye, ateş hattına gitmektir. Peyami'yi ateş hattına götüren şey yine “cepheden Rumca bilen bir zabıt istiyorlar” haberi olur.³³

Halide Edib'in Millî Mücadele kurmacasındaki bu bahsin bir benzeri hatıratında da geçer. Sakarya Muharebesi günlerini anlatırken şöyle yazar: “Bizim Yunanca mütercimimiz bir Türktü. Her gün Yunanlıların Rizospastis adlı günlük gazetelerinden tercümeler yapardı.” Muharririn şu cümlesi de bu tercüme faaliyetinin meyvesini bildirir: “Herhâlde Atina'da bu Anadolu savaşının insan hayatına karşı bir kıtal olduğunu anlayanlar vardı.”³⁴ Böylesi bir istihbari bilginin harbin gidişatı açısından önemi büyüktür. Halide Edib hatıratında da Sakarya Muharebesi sırasında esir alınan Yunanlılardan aldıkları istihbarattan örnekler aktarır.³⁵ Kendisinin Rumca istihbarat faaliyetlerinin bir örneği de Büyük Taarruz sırasında Uşak'tayken Yunanlı esirlerden General Trikopis'in nerede olduğunu öğrenmeye çalışmasıdır.³⁶

Propaganda olarak tercüme faaliyeti büyük oranda gönüllülük ve inanmışlık ister. İstihbarat olarak tercüme faaliyeti ise daha kurumsal ve sivil ya da askerî olması fark etmeksizin hiyerarşik olarak örgütlenmek zorundadır. Elbette bu, amir-memur ilişkisinin aşikâr olduğu; askerî ve sivil bürokrasinin yukarıda, mütercim ve tercümanın ise aşağıda olduğu bir hiyerarşidir. Öte yandan bu (lisan) bilen ve bilmeyen arasında kurulmuş bir münasebet olduğundan bilginin, dolayısıyla iktidarın her an yer değiştirebileceği bir ilişkidir de. Nitekim Onbaşı Halide'nin Millî Mücadele'nin lider kadroları ile arasındaki “hiyerarşinin” belirsizleştiğinin örnekleri çoktur. 9 Eylül'de İzmir'in kurtuluşundan sonra Mustafa Kemal Paşa ile Nureddin Paşa'nın askerî meseleleri münakaşa ettikleri hükümet konağında Halide Edib de vardır. İngiliz amiralinden bir mesaj getirildiğinde kendisine şöyle denir: “Onunla sen konuş Onbaşı, biz İngilizce bilmeyiz.”³⁷ Karargâh Karşiyaka'ya taşındığında Halide Edib yine Mustafa Kemal Paşa'nın yanındadır. Bir mütercim olması hasebiyle Halide Edib ordudaki en mühim ve istisnai “onbaşı”dır. Otobiyografik anlatısında Halide Edib'in bizzat kendisi, kurmaca anlatısında ise Peyami karakteri istihbaratçı olarak mütercim/tercümanın Millî Mücadele dönemindeki işlevlerinin çarpıcı gösterenleridir.

4. Azınlık Mensubu Tercümanlar: Türkçe İşbirlikçilik

Kriz ve çatışma anları tercüme ve tercümanlık faaliyetlerinin artışı için son derece uygun zaman dilimleridir. Çatışma alanlarında konuşulan diller krizin gidişatını tayin edebilecek ölçüde stratejik önem kazandıklarından, muharip taraflar bu bölgelerdeki yerel ve azınlık unsurlardan profesyonel mütercim veya tercüman olmayan, dil bilimi veya tercüme teknikleri eğitimi almamış, normalde böyle bir işte istihdam edilmesi düşünülmeyecek ama işgalcinin dilini konuşabilen insanlara ihtiyaç duyarlar.³⁸

Bir küresel kriz olarak Birinci Dünya Savaşı ve onun artçı krizleri hem mütercimler ve tercümanlara talebi hem de mütercim/tercüman arzını daha önce benzeri görülmemiş miktarda çoğalttı.³⁹ Çok dilli imparatorlukların parçalanması, birlikte yaşarken sokakta ve çarşı-pazarda birbirlerinin dillerini öğrenmiş, farklı etnik unsurlardan, sayıları hiç de azımsanamayacak, aslında mütercim/tercüman olmayan, bunun için özel bir eğitim görmemiş bir kitleyi sivil ve askerî bürokrasilerin mütercim veya tercüman olarak istihdam etmesini mümkün kıldı. Ne var ki özellikle üçüncü taraflar hizmetine giren yerel azınlıklardan tercümanların diğer

³³ Adivar, *Ateşten Gömlek*, 188.

³⁴ Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, 243.

³⁵ Şu satırlar buna misal gösterilebilir: “Yunan esirlerinden aldığımız bilgiye göre, orduları üçte birini kaybetmişti. Genç bir Yunan esir bana dedi ki: — Bize her tepeye hücumda, arkasında Ankara var diyorlardı. On altı gün geçti, Ankara görünmedi. Türklerin eline geçsek bizi öldüreceklerini söylüyorlardı. Durmadan da makineli tüfeklerle bizi ileri sürüyorlardı.” Bkz. Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, 242.

³⁶ Halide Edib'in anılarında bu husus şöyle dile getirilir: “Yunanlılar, General Trikopis'in nerede olduğunu bilmiyorlardı. Yunan esirlerden işittiğimize göre Kızılcadere'ye gelmiş, orada Venizelistler ile Konstantinistleri barıştırmak istemiş, fakat onların arasında da boğuşma devam etmiş. Bazıları Trikopis'in intihar ettiğini söylüyorlardı.” Bkz. Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, 295.

³⁷ Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, 311.

³⁸ Maria Gomez Amich, “The Vital Role of Conflict Interpreters”, *Nawa Journal of Language and Communication* 7, no. 2 (2013): 15.

³⁹ Jesus Baigorri-Jalon, “Wars, Languages and the Role(s) of Interpreters”, *Les Liaisons Dangereuses: Langues, Traduction, Interprétation* içinde. (Beyrouth, 2010), 173.

unsurlar tarafından sadece tercüman olarak görülmeleri pek kolay değildi. Onlardan beklenen yalnızca teknik anlamıyla çeviri olsa bile (ki muhtemelen değildi, yerli tercümanlar kelimeleri bire bir çevirmenin ötesinde faydalar sağlıyordu) menfaatleri ayrışan unsurlardan birinin mensubu olarak bu tercümanlar kolayca krizin bir tarafı olarak görüldüler ve eylemleri de yalnızca tercümanlık değil işbirlikçilik ve muhbirlik olarak algılandı.

Birinci Dünya Savaşı ertesinde İstanbul ve Anadolu'daki işgal güçleri ile Millî Mücadele senelerinde çatışan Türk ve Yunan kuvvetleri Türkçe ve Yunanca bilen mütercimler ve tercümanlar bulup istihdam etmekte zorlanmadılar. Mütarekeden sonra işgal güçleri Osmanlı halklarıyla iletişim kurmak ve sürdürmek için tercümanlar istihdam ettiler. Bunlar genelde ve özellikle azınlıklara mensup tercümanlardı. Bunun muhtemel nedenleri azınlık mensuplarının işgal kuvvetlerine hizmete gönüllü ve arzulu olması, bunların işgal kuvvetlerince daha güvenilir bulunması ve azınlık unsurlardan işgal kuvvetlerinin konuştuğu dillere vâkıf daha fazla sayıda insan bulunabilmesiydi. Azınlık unsurlardan devşirilen tercümanlardan işgal güçlerinin sivil halkla iletişim ve temaslarını kolaylaştırmaları bekleniyordu. Ne var ki sivil halk kendi vatandaşları olan bu tercümanları işleri kolaylaştıran sorun çözücüler olarak değil daha çok işbirlikçiler olarak görüyordu. Takeda'nın işaret ettiği gibi tercümanlar işgalcilerle iş birliği yapan yegâne kişiler değildiler ancak yerel halkla doğrudan temas ettikleri ve onların yanında işgalci ile ve işgalcinin dilinde konuştukları için kolayca işgalcinin vekili ve hain olarak tanımlanabildiler.⁴⁰

Bu ruh hâli Halide Edib'in eserlerine de sirayet etmiştir. Halide Edib hatıratında "Müttefik tercümanlarının umumiyetle azınlıklardan olması, tabii onlara karşı çok kötü bir his uyandırıyor." diye yazar.⁴¹ Oysa aslında bu genel bir örüntüdür. İşgalci güçler çeşitli nedenlerle kendileriyle iş birliği yapmaya rıza gösterecek yerel rehberlere muhtaçtırlar. Nitekim aynı hatıratında işgal güçlerinin bir tercüman bulundurmadıklarında kendileri açısından ciddi sorunların ortaya çıkabildiğinin örneklerine de rastlanır.⁴² İşgalciler açısından rıza ve sadakatin işgal öncesi statükodan memnuniyetsiz ve işgalciye sempati duyan azınlıklardan temini çok daha kolaydır.

Ateşten Gömlek romanındaki mütercim ve tercüman temsillerinden biri de işgal güçleri hizmetindeki Ermeni ve Rum azınlık mensuplarıdır. İstanbul'un resmen işgalinden iki gün sonra Ayşe'nin Peyami'ye yazdığı mektupta Ermeni bir tercüman şöyle tasvir edilir:

Nihayet bizim eve de geldiler. Çarşaflandım, kapıyı açtım. Bir Ermeni tercüman, bir küme İngiliz askerine tercümanlık ediyor. Ağzı kulaklarına kadar açık, öyle muzaffer sırtıyor ki, zavallı uşak Ermeni'yi, hatta bize isyan ederken severdim, fakat İngiliz'e uşaklık ederken küçük bir şey!⁴³

Halide Edib'in tercüman için kullandığı sıfatlar, örneğin "ağzı kulaklarına kadar açık" ve "muzaffer sırtmak" ifadeleri, tercümanın bir hain yahut işbirlikçi olarak aldığı muhtemel riskleri yok sayar. Ne de olsa tercüman buralıdır, işgalci askerlerden biri değildir, aslında korunmasıdır. Dolayısıyla tercüman tarafından böylesi bir vazifenin, durumun gerektirdiği ciddiyet ve gerginlikten bu kadar uzak bir sevinç ve mutlulukla icra edilmesi anlatımına ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Ermeni tercümanın işgalin kalıcı ve işgal güçlerinin bugün ve gelecekte kendilerinin hamileri olacaklarına inandığı varsayılabilir. Yine de kurmaca karakteri konuşturan yazarın öfkesinin işgalci askerlerden yani patronebile daha çok tercümana dönük olması manidardır. Bu bir kurmaca değil ama tarihsel bir kayıt, örneğin bir fotoğraf olsaydı tercümanın bu kadar görünür olmaya-

⁴⁰Kayoko Takeda, "The Visibility of Collaborators: Snapshots of Wartime and Post-War Interpreters", *Framing the Interpreter Towards a Visual Perspective* içinde, Ed. A. Fernandez-Ocampo ve M. Wolf, (Routledge, 2014), 157-158.

⁴¹Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, 20.

⁴²Şu paragrafta bunun bir örneği ortaya konulmaktadır: "Hilâl-i Ahmer'i otuz kişilik bir askerî müfreze işgal etmiş. Türk veya Ermeni tercüman olmadığından, sadece İngilizce konuşmuşlar. Telefonlar koparılmış, kâğıtlar paramparça edilmiş, uyuyan hademelerin başına tabanca dayayarak Dr. Adnan'ın nerede olduğunu sormuşlar. Dolaplar, hatta kâğıt sepetleri bile aranmış. Dr. Adnan'ın orada olmadığını öğrenince, evini sormuşlar. Bunların birer işaretle sorulduğunu zannediyorum. Yalnız, içlerinden biri birkaç kelime Türkçe biliyormuş. (...) Biz, tercüman olarak, İngiliz'den başkasını kullanmadıkları için, evimizin bulunmasında masun kalmıştık." Bkz. Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, 73-75.

⁴³Adivar, *Ateşten Gömlek*, 82.

çağını, kurmacanın imkânlarıyla⁴⁴ yazarın tercümana odaklanıp hadisenin diğer aktörlerini geri planda bıraktığını söylemek mümkündür.

Baskın sırasında Ermeni tercüman dillerinden anlamadığını söyleyerek askerlere hitaben kadını aşağılar: “Lisan bilmez, cahil karı, gitsin, nezakete alışık değildir.”⁴⁵ Ayşe ise, işin aslı, tercümanın ve kibirli İngiliz askerlerinin “bozuk Fransızlarına” cevap vermeye tenezzül etmemiştir. Öte yandan Ermeni tercümanın alıntılanan cümlesi yalnızca aşağılayıcı sıfatlar içermez. Tercüman Ayşe için askerlere gerekçelerini izah ederek “gitsin” der. Yani yalnızca birbirlerinin dillerini anlamayan taraflar arasında teknik bir tercümeden ibaret değildir eylemi: Arabuluculuk yapar, fırsat bulduğunda yahut gerekli gördüğünde inisiyatif alır, teknik olarak tercümanlığın ötesinde bir misyon üstlenir.

İlginçtir ki Halide Edib'in Millî Mücadele hatıralarında Türk ordusunun hizmetinde bir “Rum tercüman” da bahis mevzuu olur. Esir alınan General Trikapis ile Mustafa Kemal Paşa'nın mülakatını Halide Edib şöyle anlatır: “Önce, bir Rum tercümanla lâfa başlandı. Yanılmıyorsam, bu, Tetkik-i Mezalim şubemde Yunan gazetelerini tercüme eden adamdı. Ben Rumca'yı o günlerde hâlâ iyi anlarsam da, tercüme edemezdim. Konuşma daha sonraları Fransızca olarak devam etti.”⁴⁶ Buradaki Rum tercüman ibaresi her ne kadar izaha muhtaç ise de Halide Edib “Rum” tercümanın Türklere hizmet etmesinde en ufak bir gariplik görmez. Kurmaca karakterleri arasında düşman olarak Ermeni tercüman hakkında hissiyatını kolayca ele veren romancı, dost olarak Rum tercüman hakkında ketumdur.

Sonuç

Edebî metinlerde çevirmen temsillerine bakmak çevirmenlerin (edebî eserin kaleme alındığı) belirli bir zaman dilimindeki rol ve misyonlarının anlaşılmasına imkân tanımanın ötesinde edebî metinlerin tarihselliğinin kavranabilmesini mümkün kılar. Mütercim bir muharrir olarak Halide Edib'in roman ve otobiyografileri nadir sayılabilecek zenginlikte çevirmen temsilleri içermektedir. *Ateşten Gömlek* romanı tarihsel bir olgu olarak savaşın, pek çok hususiyetinin yanı sıra, diller arası bir iletişim süreci olduğunu ortaya koyar. Yazarın romanında ve otobiyografilerinde çizdiği mütercim ve tercüman tipleri, Ayşe müstesna, ideal tipler değildirler; trajik yani hata, kusur ve çelişkileriyle tarihsel karakterlerdir. Halide Edib bunlara mutlak iyilik veya kötülük atfetmez, onları tercih ve yargıları dolayısıyla olumlu ya da olumsuz olarak tasvir eder.

Halide Edib'in metinlerinde propagandacı olarak mütercim ve tercüman temsilleri Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde Mütareke ile birlikte ortaya çıkar. Bu dönem Millî Mücadele'nin siyasi aşaması olarak düşünülebilir. Mütercim veya tercüman tipler hakkın ve haklının savunucusu sıfatıyla olurlar ama bunların çabasının beyhudeliği de not edilir. Romanda bunlar kadın, iyi eğitilmiş, kentli üst sınıflardan gelen ve bu işe gönüllü karakterlerdir. Ne var ki İttihatçılık karşısındaki eleştirel tutumları, Millî Mücadele'ye karşı çekingen tavırları ve en önemlisi işgalcilere karşı alttan alan, tavizkâr bir uzlaşmaya meyilleri dolayısıyla yüceltilmezler.

İstihbaratçı olarak mütercim ve tercüman temsilleri Millî Mücadele'nin siyasi aşamasından askerî aşamasına geçildiği bir zaman dilimine tekabül eder. Bu temsillere bakıldığında roman ve otobiyografilerin ayrıştığını söyleyebiliriz. Romanda istihbarat olarak tercüme faaliyetleri zikredilir ama asli bir harp faaliyeti olmadığı için daha az önemsenir. Halide Edib, otobiyografik Millî Mücadele anlatısında, hakkında yazılmış ve edebî kariyerine odaklanan biyografilerden farklı olarak, bu dönemdeki mütercimlik ve tercümanlık deneyimini yücelterek adeta destanlaştırır. Çeviri yapmakla kalmamış, mütercim olarak karar mekanizmalarına dâhil olmuştur. Romanda ise çeviri faaliyeti fiilî savaşın asli bir unsuru olarak görülmez. Cephede gündüz-

⁴⁴Nitekim Halide Edib'in hatıratındaki Ermeni karakterler romanındaki Ermeni mütercim gibi kötücül değildirler. Kendilerinden şüphe edilen ama romandakinden farklı olarak ihanetleri sabit olmayan Ermenilerdir hatıratında anlatılanlar. Eşi Dr. Adnan Bey ile İstanbul'dan Anadolu'ya kaçarken vapurda bulunan ve kendilerini ele vereceğinden korktukları Efkâr adlı Babialı'den tanıdıkları Ermeni mürettip de Ankara yolunda bir Ermeni köyünden geçerken rastladıkları ve casus olduğu şüphesine kapıldıkları köylü Artin de böyledir Bkz. Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, 61 ve 96.

⁴⁵Adivar, *Ateşten Gömlek*, 83.

⁴⁶Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, 296.

leri Yunan gazeteleri tercüme eden Peyami, geceleri “harp makinesi içinde” çalıştırıldığı için gurur duyar. Mütercim ve tercüman olarak cephede bulunmayı Ankara’da olmaya tercih eder. Otobiyografisinde Halide Edib kendi istihbari faaliyetlerini yüceltirken (Dış basından tercüme yapmak ve bunun için bir kurum teşkil etmek fikri onundur. Rumca bildiği için, Yunan esirlerinden Trikopolis’in yerini bizzat öğrenmek için çabalar...) cephede Yunanca gazeteleri tercüme eden mütercimin (romanda bu Peyami’nin misyonudur) ise ismini vermeden sadece Türk olduğunu vurgular.

Halide Edib’in metinlerinde karşımıza çıkan bir diğer mütercim ve tercüman temsili ise işgal kuvvetleri hizmetindeki azınlık mensuplarıdır. Halide Edib bunları işbirlikçi, muhbir ve Müslüman Türk halka düşmanlıkta işgalcilerden bile ileri giden kişiler olarak öğrenerek ve küçümseyerek anlatır. Bunu yaparken de bir empati çabası sarf ettiği görülmez, işbirlikçi tercümanın içinde bulunduğu -muhtemelen karmaşık- duygu durumunu metinlerine yansıtmaz ya da bir başka deyişle, buna yönelik herhangi bir dikkat sergilemez. Otobiyografisinde Türk hizmetindeki Rum tercümandan ise, ne de olsa vatandaşdır, olağan bir durum olarak söz eder.

İçinde üretildikleri zamanın ve kültürün izlerini taşıdıklarından edebî metinler aynı zamanda tarihsel metinlerdir. Halide Edib’in *Ateşten Gömlek* romanı her ne kadar yazarın öznel görüşlerini yansıtan bir kurmaca olsa da ve bu yüzden tarihsel gerçekliğin dolaylı bir aktarımı olarak kabul edilemeyeceği de, yazarın otobiyografileri ve diğer kaynaklarla karşılaştırmalı ve eleştirel olarak okunduğunda tarihsel bir kaynak işlevi görebilir. Sadece bu romandaki mütercim ve tercüman temsilleri bile, Millî Mücadele yıllarında misyonlarının ehemmiyeti ne olursa olsun, tarih yazımının ihmal ettiği veya önemsizleştirdiği bu tarihsel önelere görünürlüklerini kazandırabilme imkânı sunar. Başka dönem romanlarında ve özellikle de hatıratlarda tercüman ve mütercim temsillerine bakmak bu dönemi ve öznelere kavrayışımızı zenginleştirecektir.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Mustafa Göleç (Doç. Dr.)
Author Details	¹ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye 0000-0002-4846-6630 mgolec@fsm.edu.tr

Kaynakça | References

- Adivar, Halide Edib. *Ateşten Gömlek*. Can Yayınları, 2012.
- Adivar, Halide Edib. *Mor Salkımlı Ev*. Can Yayınları, 2011.
- Adivar, Halide Edib. *Türk'ün Ateşle İmtihanı*. Can Yayınları, 2011.
- Akad, Mehmet Tanju. *Modern Savaşın Temel Kavramları*. Kitap Yayınevi, 2011.
- Amich, Maria Gomez. “The Vital Role of Conflict Interpreters.” *Nawa Journal of Language and Communication* 7, no. 2 (2013): 15-28.
- Araboğlu, Aslı. “İki Ayrı Dilde İki Aynı/Ayrı Otobiyografik Yapıt Üzerine Etnometodoloji-Çeviribilim Odaklı Bir İnceleme: Yazar/Çevirmen Halide Edib.” Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2015. Ulusal Tez Merkezi (397501).
- Ataseven, Füsün Bilir ve Aslı Araboğlu. “İki Ayrı Dilde İki Aynı/ Aynı Otobiyografik Yapıt Üzerine Etnometodoloji-Çeviribilim Odaklı Bir İnceleme”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 3 (2015): 78-89.
- Baigorri-Jalon, Jesus. “Wars, Languages and the Role(s) of Interpreters”. *Les Liaisons Dangereuses: Langues, Traduction, Interprétation* içinde. Beyrouth, 2010.
- Cowley, Peter James. “Declining the Interpreter’s Role in World War I”. *Linguistica Antverpiensia New Series-Themes in Translation Studies*, no. 15 (2016): 72-88.

- Kürük, Nur Zeynep. "The Turkish Ordeal: Written in 'Voluntary' Exile, Self-translated Under Ideological Embargo." Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2017. Ulusal Tez Merkezi (471839).
- Nykiel, Piotr ve Nykiel, Beata. "Türkler Galiçya'da". Çev. O. F. Baş. Erişim 15 Ağustos, 2024, https://www.navyingallipoli.com/pdfs/galicja_tr.pdf
- Rosendo, Lucia Ruiz. "Languages, Interpreters and Armed Conflict: The Spanish Civil War". *The European Legacy Toward New Paradigms* 29, no. 2 (2024): 208-213.
- Sorguç, İbrahim. *Bu Defa Niçin Harp Edeceğimi Biliyorum / Filistin Cephesi ve İstiklal Savaşı Anıları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Takeda, Kayoko. *Interpreters and War Crimes*. Routledge, 2021.
- Takeda, Kayoko. "The Visibility of Collaborators: Snapshots of Wartime and Post-War Interpreters". *Framing the Interpreter Towards a Visual Perspective* içinde, Ed. A. Fernandez-Ocampo ve M. Wolf. Routledge, 2014.